

Філософські основи інноваційних стратегій в освіті

Стаття присвячена аналізу філософського підґрунтя ідей трансформації освіти в сучасних умовах. В ній розглядається система новітніх філософсько-освітніх ідей та їх вплив на зміст і методологію освітніх інновацій.

Ключові слова: філософія освіти, інноваційні стратегії, методологія освіти, класична парадигма освіти, посткласична парадигма освіти, синергізм.

Мета: проаналізувати сучасні філософські тенденції та їх вплив на формування інноваційних стратегій в освіті.

Сучасна ситуація в світі й в Україні зокрема, загострила багато проблем науки і освіти. На порозі третього тисячоліття людство зіткнулося з проблемою виживання в умовах планетарної кризи, адже ХХ ст. зі своїм науково-технічним прогресом породило цілий ряд деструктивних явищ – війн, руйнування природи і культури. В цю епоху в повній мірі виявилась залежність цивілізації від людини, її знань, вмінь і особистісних пріоритетів. Така ситуація викликала необхідність перегляду філософських основ освітньої парадигми з урахуванням динаміки сучасного розвитку цивілізації. Саме тому впровадження інноваційних стратегій в освітянській галузі, що нині відбувається в найрозвиненіших країнах світу, спрямоване на створення гнучкої системи освіти, яка б відповідала вимогам сьогодення.

Суттєвим чинником, що актуалізує потребу дослідження філософських основ інноваційних стратегій в освіті є спрямування сучасної науки на інтеграцію гуманітарної і природничої парадигм, яка пов'язана з відходом від жорстких традиційних раціональних моделей пізнання та зміною критеріїв раціональності. Адже навіть математики сьогодні заперечують абсолютну

вірогідність і самоочевидність всіх математичних постулатів та базисних означень (свідчення цього – поява неевклідової геометрії, булевої алгебри тощо).

Інноваційне суспільство вимагає від громадян вміння жити в умовах надшвидкісних змін. В цьому світлі головним завданням освіти сьогодні є формування глобального інноваційного суспільства, що стає можливим в результаті взаємодії трьох невід’ємних складових: наукових досліджень в освітній сфері, практичного впровадження інновацій, а також модернізації освітньої системи з метою її відповідності реаліям інформаційного суспільства.

З огляду на інтенсивність процесів глобалізації у світі освіта стає не тільки важливим засобом усвідомлення поліфонічності та багатогранності навколишнього світу, але й вагомим чинником становлення конкурентноздатної на світовій арені спільноти. Вона формує дієві механізми включення будь-якої спільноти у світове співтовариство, а від ефективності її трансформації та адаптації до потреб глобалізованого світу залежить самозбереження народу, його місце серед інших народів світу. Показово, що сьогодні за основу оцінки й характеристики країн беруться вже не економічні показники чи військова міць, а спроможність продукувати й постачати на світовий ринок знання та технології, здатні їх реалізувати.

Філософсько-теоретичні засади освітніх інновацій є предметом дослідницької уваги таких сучасних вітчизняних філософів освіти, як В.Андрущенко, І.Зязюн, В.Кремень, К.Корсак, М.Попович, В.Шевченко та ін. Аналізові методологічних функцій філософії освіти щодо інноваційних освітніх процесів присвячені праці В.Лутая, С.Клепка, М.Михальченка, Ю.Терещенка. Педагогічні аспекти освітніх інновацій досліджують в своїх роботах О.Козлова, Л.Машкіна, О.Попова, М.Кларін, В.Лозова, І.Прокопенко та інші вчені. Проте, попри різноманіття філософських ідей і підходів до трансформації освітньої парадигми (системно-синергетичного, структурно-функціонального, аксіологічного, феноменологічного, антропологічного,

логіко-когнітивного тощо) проблема теоретичних підвалин переорієнтації освіти залишається відкритою.

Історію суспільства, в певному смислі, можна розглядати як зміну освітніх парадигм, що мають свої форми синергізму. Однак, цей аспект залишається майже не вивченим, що спонукає науковців все частіше звертатися до його аналізу, адже питання дисипативності системи вищої освіти в Україні актуалізувались нині ще й у зв'язку зі зміною навчальної парадигми в усій Європі («Болонський процес»). Особливий інтерес сьогодні проявляється до питань переходу від класичної до посткласичної парадигми освіти модерної епохи, яка слугує підґрунтям для осмислення сучасного переходу від модерної до постмодерної парадигми освіти.

Як відомо, освіта в своїй основі завжди спирається на певне наукове пояснення світу і людини (картину світу і місце в ній людини), що виступає, так би мовити, «точкою відліку» освітньої системи, визначає її зміст, цілі, напрями, принципи і методи. Сучасна система освіти в Україні є результатом тривалого домінування класичної наукової парадигми, яка сформувалась під впливом досягнень західноєвропейської наукової думки XVII ст..

Класичний період європейської філософії, згідно прийнятої в історії філософії класифікації, охоплює період філософського процесу, означеного такими мислителями, як Ф.Бекон і Р.Декарт (XVII), Г.Гегель, Л.Фейєрбах та «молодий» К.Маркс (перша половина XIX ст.). Характерною особливістю європейської філософії виступає механіко-математична картина світу, яка сформувалась під впливом досягнень наукової думки XVII ст., зокрема, механіки І.Ньютона, та спиралась на специфічні уявлення про матерію, рух, час, причинність і т.п. Механіко-математичне розуміння світу відкрило людям мертву і пасивну природу – своєрідний автомат, поведінка якого нібито являлася запрограмованою вищою силою (Богом). Світ уявлявся замкнутою лінійною системою, яка функціонує за універсальними визначеними законами. В науковому пізнанні домінували такі світоглядно-

методологічні принципи, як раціоналізм, детермінізм, механіцизм, редуccionізм тощо.

Впровадження подібних філософських принципів в освітню практику виявилось у строгій регламентації та догматизації навчального процесу, за якої відхід від регламенту розцінювався як порушення логічної схеми, вияв безладдя, непорядку. Характерними рисами навчального процесу виступали формально-логічне упорядкування освітніх дисциплін, догматизація знань, авторитарний стиль викладання, впорядковані згідно навчальних програм підручники, які не спонукали до творчих пошуків і розвитку критичного мислення учня, формалізовані методи опитування, оцінювання тощо. В цілому класична педагогіка орієнтувалась на механічне «формування людини» шляхом її навчання і виучки. Людина в такому світі мислилась як об'єкт впливу ззовні.

Подібні ідеї щодо змісту та мети освіти панували за радянських часів. Філософія освіти радянської доби ґрунтувалась на діалектико-матеріалістичній методології в її західноєвропейському варіанті, з орієнтацією на матеріалізм, колективізм, партійність, класовість тощо. В СРСР освіта набула статусу знаряддя класової боротьби, а метою навчання і виховання став ідеологічний вишкіл, поява одномірної особи, яка б забезпечувала безперебійне функціонування закритої суспільно-державної машини. Освітньо-виховний процес в Україні використовувався для посилення ідеологічного тиску, політичної пропаганди, русифікації населення. Радянська система освіти «визначалась двома атракторами: з одного боку, вона підпорядковувалась утвердженню в свідомості людей комуністичних догм, з іншого – мала забезпечувати професійну підготовку молоді згідно з потребами економіки» [2, 57].

Становлення України як незалежної держави зумовило потребу трансформації освіти, як одного з найважливіших соціальних завдань українського державотворення. Радикальна модернізація системи освіти вимагала аналізу відповідних фундаментальних світоглядно-ціннісних засад,

властивих як українському суспільству, так й іншим спільнотам світу.

Такі засади стали предметом аналізу філософії освіти, котра сформувалась в Україні як окремий напрям у системі філософських досліджень в 90-х рр.. ХХ ст. завдяки зусиллям В.Андрущенка, І.Зязюна, В.Лутая, М.Михальченка, В.Табачковського, В.Шевченка та ін. вітчизняних вчених. Попри відсутність єдиного концептуального погляду на зміст і функції цієї галузі наукового знання, філософія освіти стала ефективним засобом теоретичного розв'язання принципів питань освітньої практики. Більше того, основною метою філософії освіти визнано «з'ясування стану і тенденцій функціонування мудрості в суспільстві, а також вирішення питань збереження, використання і помноження мудрості із покоління в покоління в суспільному освітньому процесі» [4, 28].

Сучасна філософія освіти в Україні покликана забезпечити потреби інформаційного суспільства, адаптувати національний навчально-виховний процес до європейського освітнього простору, взаємодія між освітніми системами якого нині набула форми Болонського процесу. Відповідно до актуальних потреб трансформується і методологічний інструментарій філософії освіти, значний вплив на який сьогодні здійснює такий міждисциплінарний напрямок як синергетика. Пов'язане це, насамперед, з тим, що традиційна лінійна модель освіти, виявилась нездатною дати відповіді на виклики глобалізації, неспроможною забезпечити як ефективну адаптацію особи у сучасному українському суспільстві, так і поступ спільноти на міжнародній арені загалом. Сучасні наукові дослідження, зокрема і в галузі синергетики, доводять неспроможність багатьох вихідних положень класичного розуміння світу і людини.

Термін «синергія» в перекладі з грецької означає «співдія, спільна праця». Німецький вчений Георг Хакен [3] використав його для означення тієї науки, яка почала вивчати закономірності самоорганізації в складних відкритих фізико-хімічних системах, що знаходились у стані, далекому від рівноваги. Проте подальші дослідження дисипативних систем виявили певні

фундаментальні закономірності самоорганізації, притаманні системам різного типу, в тому числі, й біологічним та соціальним. Ґрунтовну розробку цих закономірностей здійснили засновники синергетики І.Пригожин та І.Стенгерс.

Синергетична парадигма, розроблена вищезгаданими вченими, а також рядом інших зарубіжних та вітчизняних дослідників (В.Аршиновим, В.Будановим, С.Курдюмовим, І.Добронравовою, В.Лук'янцем, В.Ратніковим, О.Соболь) стала основою нової філософії – філософії нестабільності, яка докорінно змінила уявлення про структуру світу, переосмислила роль хаосу в світобутті, розглядаючи його як джерело порядку і організованості, легітимізувала принципи плюралізму та релятивізму. Водночас, будучи міждисциплінарним напрямком, що досліджує нелінійні процеси у відкритих системах, синергетика виробила методологічні основи для модернізації освіти, розбудови її філософії на засадах плюралізму та індетермінованості.

В сучасних умовах синергетичний спосіб мислення набуває все більшої ваги у справі модернізації освіти, сприяє її переорієнтації на засадах нелінійної методології пізнання суспільних процесів. «Ствердження об'єктивної хаосності природи, суспільства, людини, особистості, знання тощо – зазначає С.Ф.Клепко – викликає необхідність зміни парадигми авторитарної педагогіки на парадигму співробітництва, визначає роль нового принципу педагогічної діяльності: Викладач є посередником, який споруджує місток від неорганізованого мислення учня до критичного і творчого мислення особистості» [1, 187].

Отже, синергетичний підхід, пропонує переорієнтувати освіту з наукових досягнень на особистість, вимагає врахування закономірностей навчання і становлення особистості, динаміки інноваційних процесів, а також адекватних принципів організації навчально-виховного процесу. Методологічні підходи синергетики, на наш погляд, мають значний потенціал для розв'язання ключових філософсько-освітніх проблем. Їх впровадження сприятиме переходу до якісно нової парадигми освітнього

процесу, становленню освіти як відкритої, нелінійної системи, здатної до самооновлення та самоорганізації.

В контексті синергетики, освіта має бути спрямованою не на вивчення окремих дисциплін, а на дослідження проблем реального світу. Тому засвоєння будь-якої дисципліни має починатися не зі студіювання питань історичного становлення дисципліни, а із з'ясування суті і причин виникнення тієї чи іншої проблеми сучасності та пошуку шляхів її вирішення. В освітні процеси, таким чином, слід включити уявлення про відкритість світу, нелінійність світоперетворень, хаос і випадковість як креативні начала.

Чільне місце в процесі формування інноваційних стратегій в освіті займає й особистісна орієнтація навчального процесу. Особа, а не соціальна спільність є вихідним пунктом відкритої системи освіти. Відтак, метою освіти є не лише надання певного обсягу знань, необхідного для ефективної професійної діяльності фахівця, а, насамперед, вироблення у людини вміння здобувати і вдосконалювати необхідні знання протягом усього життя. Особливу роль у цьому процесі відіграє саме вища школа: вона не тільки озброює студента різного роду інформацією і сприяє становленню його як фахівця в певній галузі, а, насамперед, розкриває сутнісні сили людини, спрямовує їх реалізацію на благо суспільства.

Ефективність впровадження інноваційних стратегій в освіті, на наш погляд, значною мірою залежатиме також і від урахування надбань української філософської традиції, які знаменували собою відхід від класичного механічного тлумачення світу і людини. Тому заслуговують на увагу й питання синергетики переходу від класичної до посткласичної методологічної парадигм вітчизняної освіти, витоки якої значною мірою пов'язані із філософською і педагогічною спадщиною таких українських мислителів, як К.Ушинський, П.Куліш, С.Русова, Г.Ващенко, В.Сухомлинський та ін.

Філософсько-освітня спадщина вітчизняних вчених надзвичайно

різноманітна, багатогранна, пройнята тенденціями синергізму і перегукується з потребами сьогодення. Вона постає яскравою сторінкою методології вітчизняної педагогіки та науки, що започаткувала посткласичну парадигму, котра містила зародки відкритості, гнучкості освіти у пристосуванні до поступу цивілізації. Принципи демократизації, гуманізації, інноваційності навчання, розроблені українськими філософами та педагогами ХІХ-ХХ ст. нині не втратили своєї актуальності та методологічної значущості і перегуковуються з настановами сучасного реформування освіти.

Сучасна модернізація системи освіти в Україні має на меті її європеїзацію, спрямування на досягнення передових здобутків у світовій освітній галузі. Проте, в умовах глобальних загроз, за своєю сутністю і змістом освіта в Україні не має втрачати україноцентричної орієнтації. Таким чином, впровадження інноваційної парадигми освіти, основою якої стануть новітні світоглядно-філософські надбання та цінний досвід, вироблений освітньою думкою України протягом століть, забезпечить українській спільноті належне місце не лише у світовому освітньому просторі, але й у глобальному світовому порядку.

Література:

1. Клепко С. Методологія пізнання освіти: організувати хаос / С. Клепко // Практична філософія. – 2003. – № 1 (7). – С. 183–190.
2. Науково-освітній потенціал нації: погляд у ХХІ століття / Авт. кол.: В. Литвин (кер.), В. Андрущенко, А. Гурій та ін.. – К.: Навч. книга, 2004. – Кн.2: Освіта і наука: творчий потенціал державо- і культуро творення. – 664 с.
3. Хакен Г. Синергетика / Хакен Г. – М.: Мир, 1980. – 404 с.
4. Шевченко В. Філософія освіти: проблеми самовизначення / В. Шевченко // Філософія освіти. – 2005. – № 1. – С. 18–29.